

Pet dokumenata iz osmanskog arhiva u Istanbulu o bosanskom jeziku izvan Bosne u XIX stoljeću

Sažetak: Zbog svoje obilne građe i značajne historijske vrijednosti Osmanski arhiv u Istanbulu pripada jednoj od najvećih ostavština Osmanskog Carstva modernoj Republici Turkoj. Njegov značaj ne samo da je ključan za istraživanje i proučavanje turske nacionalne historije, već i historije država koje su u određenom vremenskom periodu bile dio geografije Osmanskog Carstva. S obzirom na to da je državni arhiv u pitanju, građa se uglavnom odnosi na birokratske mehanizme i sadrži osnovne informacije o svim državnim akterima određenog perioda, od sultana, preko velikog vezira do običnog pisara, zavisno od njihove uključenosti u rješavanje datih pitanja. Zahvaljujući bogatom deskriptivnom karakteru dokumenata, veoma lahko doznajemo i dodatne detalje o prirodi socio-kuturoloških prilika. Tako je i sa temom bosanskog jezika, koji se, što direktno, što indirektno, spominje u mnogobrojnim dopisima raznih ministarstva, te državnih ili fizičkih lica. Brojni su dokumenti koji svjedoče o bosanskom jeziku u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad je tematski ograničen na dokumente koje pitanje bosanskog jezika vežu za različita mjesta izvan bosanskohercegovačkih granica u XIX stoljeću. Rad uključuje dokumente iz Beograda (Srbija), Kumanova (Sjeverna Makedonija), Taslidže/Pljevalja (Crna Gora), Mitrovice (Kosovo) i Istanbula (Turska), odnosno iz tadašnjeg Bosanskog, Istanbulskog i Kosovskog vilajeta, te Kneževine Srbije.

Ključne riječi: Osmanski arhiv, bosanski jezik, Beograd, Kumanovo, Pljevlja, Mitrovica, Istanbul

Uvod

Pitanje bosanskog jezika u doba osmanske uprave Bosnom relativno je dobro istraženo u novije vrijeme. Posljednja istraživanja ove tematike nude obilje podataka o službenom bosanskom jeziku u Bosni za vrijeme osmanskog doba, naročito zadnjih pola stoljeća osmanske vladavine (up. Solak 2013 i Solak 2014, Kalajdžija 2016, Hodžić 2018 i Hodžić 2022, i sl.). Tako i dokumenti iz Osmanskog arhiva u Istanbulu sadrže konkretne dokumente koji mogu poslužiti kao izvor za proučavanje statusa bosanskog jezika u osmansko doba. Niz je takvih dokumenata direktno vezanih za Bosnu, npr. dokument o službenom postavljanju prevodioca za bosanski jezik ili dokument o isplati troškova prevodioca za bosanski, dokument o štampanju novina na bosanskom jeziku, dokument o otvaranju škola na bosanskom jeziku, dokument o pisanju poezije na bosanskom jeziku, itd.¹ No, ovaj rad sadrži analize drugih dokumenata, koji bosanski jezik spominju izvan užeg bosanskog prostora u XIX stoljeću, u vrijeme osmanske uprave Bosnom ali i u vrijeme kada u Bosnu već dolazi austrougarska vlast.

U ovom radu ćemo pružiti uvid u spomenuta dokumenta, predočiti transliteracija s osmanskog arebičkog na latinički tekst na osmanskom jeziku i dati prijevod dokumenata s osmanskog na bosanski jezik. Uz kratku analizu, predstaviti ćemo dokumente vezane za Kumanovo, Beograd, Istanbul, Mitrovicu i Pljevlja.

Transliteracija i prijevod dokumenata

Kumanovski dokument

Dokument se nalazi u fondovima Yildiz dvorca, koji je bio centar birokratije Osmanskog Carstva za vrijeme Abulhamida II (1842–1918), napisan je na osmanskom jeziku rik'a pismom. Sadâret Husûsi Maruzât Evrakî (Y.A.HUS) je fond u kojem su sadržani dokumenti izvještaji sultana o ishodu raznih situacija. U ovom fondu se tretiraju pitanja vanjske politike.

¹ Posjedujemo sve izvirne dokumente o kojima ovdje govorimo.

Podaci o dokumentu:

Istanbul, Predsjedništvo Republike Turske, Predsjedništvo Državnih Arhiva, Osmanski Arhiv. Fondovi Yıldız Dvorca, katalog za posebne dopise predstavljene Vladi

Datum : 1 juni 1893.

Citiranje : BOA.YA. HUS. 275-28

Transliteracija na latinicu:

Bâb-ı Âli

Dâire-i Sadâret

Âmedî Dîvân-ı Hümâyûn 2538

Kumanova'da bulunan Sırp mektebi'nin sed edilmesi ve boşnak lisani ile tekellüm eden ehalinin kilise ve mektepleri hakkında ikâ-i mevâni' ve müşkilât edilmekte, ve Kosova Maarif müdürü tarafından dahi, Sırp mektepleri hakkında muâmelât şedide-i gösterilmekte olduğu Sibistan'ın Hariciye Nezareti İstanbul maslahatgüzalığına bilvürûd süreti tevdî olunan muharrerât notadan mustebân olup Memâlik-i şâhâne sâkini ekvâm muhtelefenin nazar-ı hükümet-i seniyye'de yek-diğerine rüchâni olmaması ile cümlesi hakkında muâmele-i müte-sâviye-i icrâsai muvâfik hikmet-i ve maslahat-i olarak sîrf boşnak lisani ile tekellüm eden ehalinin kendü lisanlarıyla icrây-i tedârisât-i için mektepler küşâdına ve ekvâm-ı mühtelif olan mahallerde dahi muh-talat mektepleri açılmasına rühsat verilmesi ve komiteleri meşkûk bu-lunan ehami hakkında Bâb-ı Âli'den suâl-ı müâmeley-i edilmesi lâzime den olunduguuna Kumanova mektebi'nin küşâdına rühsat i'tasi Kosova Vilayetine ve Maarif müdiri'ne maattevbih tâlimât verilmesi dahi Maarif Nezaret-i Celilesi'ne yazılmış olmağla Hâkipayı-i Hümâyûn Hilafetpenâhi arzı mütemenna'dır efendim.

Fi 16 Zilkide 1310

20 Mayıs 1309

Sadrazam ve yaveri Ekrem (Cevap)

Prijevod dokumenta:

Odluka

Dokument izdat od strane Visoke Porte Nakon istraživanja o događajima spomenutih u žalbi Ministarstva vanjskih poslova Srbije preko njihovog ambasadora u Istanbulu o tome da se zatvara srpska škola i da se prave prepreke i problemi za rad crkve, te škole naroda koji govori bosanski jezik, i da se "kosovski ministar obrazovanja" neprimjerno i grubo ophodio prema "srpskoj školi", odlučeno je da različiti narodi koji su nastanjeni u okviru Carstva, da ni jedan narod nema prednost u odnosu na drugi, odlučeno je opredjeljenje za ravnopravnost, kako bi se ispunila pravda i postiglo opće dobro, te da, s obzirom na činjenicu (samo radi toga) što jedan narod govori bosanski, imaju i pravo da se otvori škola na njihovom jeziku. I da u mjestima gdje su miješani narodi treba dozvoliti otvaranje mješovitih škola. A što se tiče sumnjivih naroda, za njihove molbe se treba obratiti Visokoj Porti kako postupiti s njima.

Odobrena je dozvola za otvaranje škole u Kumanovu, te da se Kosovskom vilajetu i lokalnom ministru obrazovanja pošalje opomena za njihovo ophođenje i da se pošalje ovaj upit Ministarstvu obrazovanja i Sultanu.

Dana 16 Zilkide 1310

20. maj 1309.

U potpisu Veliki Vezir (odgovor)

Citiranje : BOA.YA. HUS. 275-28

Datum : 1 juni 1893.

Kratka analiza dokumenta:

Početkom maja 1893. godine, nailazimo na prvi spomen srpske škole u Kumanovu u dokumentima Osmanskog arhiva u Istanbulu. Naime, nakon žalbe na zatvaranje škole koju upućuje Ministarstvo vanjskih poslova Srbije preko svog ambasadora u Istanbulu, iz Velike Porte je poslan upit Kosovskom vilajetu. U dopisima koji se uglavnom nalaze u fondovima Bâb-ı Âli Evrak-ı Odası (BEO) tj. Velike Porte, nalazimo

odgovor iz Kosovskog vilajeta i dopise upućene ili primljene od strane Ministarstva obrazovanja.

Ovaj najsadržajniji dokument u ovim dopisima je bitan iz više razloga. Kao prvo u potpisu je Veliki Vezir, koji je upućen u situaciju, a odluka Velike Porte se odnosi na sve strane kojima je poslata. Također, dokument je reprezentativan za presjek stanja u Kumanovu u tom periodu. Naime, od Austro-Ugarske okupacije Bosanskog vilajeta, počeli su masovni pokreti iseljavanja Bošnjaka iz Bosne prema onim mjestima koja su još uvijek bila pod osmanskom upravom. Jedan od puteva kojim su išli iseljenici prema centru carstva i Anadolije, bila je i teritorija Makedonije u tada Kosovskom vilajetu. Iako je veliki broj muhadžira stigao u Istanbul i gradove u okruženju, dobar dio njih je i ostao u nekim gradovima na putu gdje su našli uvjete za život. Jedan od takvih centara je grad Kumanovo, u kojem je počelo naseljavanje Bošnjaka 1881. godine. Bošnjački iseljenici koji su nastanili Kumanovo i sela oko njega su uglavnom bili iz sjeverne Bosne. (up. Emgili 2012: 254)

Iz predočenog dokumenta možemo zaključiti da je u ovom gradu bilo pripadnika više nacija i religija, kao i govornika više jezika. Kriza koju je izazvala zatvaranje srpske škole u Kumanovu nam je otkrila i to da je bilo i naroda koji govori bosanskim jezikom (boşnak lisanı), i koji traži ravnopravnost koju je propisima Carstva već bilo odobrilo. Radi se o odluci o obrazovanju i vjerskim obredima na maternjem jeziku od 4. maja iste godine, kada je bila slična situacija, kada su Bugarske i Srpske crkve otvarale škole u Skoplju.

Kada bi poredili kumanovski slučaj sa slučajem iz Skoplja, manje od mjesec dana prije, vidimo da za razliku od škola u Skoplju, gdje se isključivo spominje srpska škola i srpski jezik (Sırp lisanı/Sırpça), u Kumanovu se pored srpske škole otvoreno govori o "narodu koji govori bosanski (boşnak lisanı) i o njihovom pravu da imaju obrazovanje i obrede na svom jeziku.² S obzirom na to da se spominje crkva, javlja se pitanje da li su u pitanju bili Bošnjaci muslimani ili pripadnici i drugih vjera koji su tražili obrazovanje na tom jeziku. Iz priloženog možemo

² Po Kadrić (2018) i Solak (2014) "bosanski jezik" je prijevodni ekvivalent za "boşnak lisanı", što je potvrđeno i u više drugih izvora.

zaključiti da je u datom periodu bilo vrijeme velikih iseljavanja i ratova, raznih kriza među balkanskim narodima i nastojanje Carstva za vrijeme Abdulhamida da utvrdi novi kurs politike. Bilo kako bilo, u Kumanovu je bilo govornika bosanskog jezika, a koji su direktno i indirektno, sa svojim zahtjevima i molbama bili uključeni u kulturni život tadašnjeg Kosovskog vilajeta, i koji su, na koncu, i putem ovog dokumenta uspjeli sačuvati svoj spomen.

Beogradski dokument

Ovaj dokument se nalazi u fondu “Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM)” koji postoji od osnivanja arhiva, a u njemu se nalaze odluke i dopisi koji su naznačeni kao bitni i pretežno se bave temama i mjestima gdje su bile političke, ekonomске i prirodne krize i nepogode.

Podaci o dokumentu:

Istanbul, Predsjedništvo Republike Turske, Predsjedništvo Državnih Arhiva, Osmanski Arhiv.

Fond Visoke Porte “Sadâret Mektubî Kalemi”, katalog za bitna pitanja

Citiranje : BOA. A.MKT. MHM. 209-18

Datum : 17. februar 1861.

Transliteracija dokumenta:

“Bosna Valisi Osman Paşa Hazretlerine Belgrat Meclisi a’zası’ndan Ahmet Bey’in meşhur olan hüsünü hareketi ve boşnak lisan’ına vâkif olması cihetle kethüdalık hizmeti devletlerine ta’yin olunacağı ifadesine dair vârid olan tahrirat behiyyeleri ma’âli ma’lüm senaveri olmuştur...”

Prijevod dokumenta:

Bosanskom valiji, poštovanom Osman Paši

“Dobili smo Vašu molbu da se Ahmed Beg, član Gradskog vijeća u Beogradu, koji je poznat dobrom ponašanjem i dobrim poznavanjem bosanskog jezika, (da se) postavi na funkciju savjetnika bosanskog valije...”

Kratka analiza dokumenta:

U nastavku ovog dokumenta стоји sljedeće: “Uz dužno poštovanje mišljenja cijenjenog valije, za poziciju čehaje treba biti nezavisna osoba, jer je to pozicija ličnog savjetnika valije. A dotična osoba se već bavi državnim poslovima, tako da bi to moglo izazvati nezadovoljstvo drugih u valijskom Divanu, što će se odraziti negativno i na sam rad u Vilajetu.”

Za vrijeme Osman-paše (1804–1874), registrovane su razne reforme i promjene u okviru rada vilajetskog Divana. Tokom svoje vladavine Bosanskim vilajetom (1861– 1869), Osman-paša je kroz svoje djelovanje pokazao interesovanje za reforme, pa je tako i radio na izvršavanju odredbi ustavne reforme Vilajeta, kroz “Vilayet Nizamnamesi” i čak aktivno pisao molbe i zahtjeve za neke izuzetke i promjene kako bi reforme više odgovarale prilikama Bosanskog vilajeta (up. Lila 2021: 8-9).

S obzirom na to da je predočeni dokument iz 1861. godine, a reforme su bile od 1864. godine, možemo zaključiti da je Osman-paša pridavao pažnju ljudskim resursima, naročito da njegovi saradnici na Divanu poznavaju jezike, i lokalne i strane, čak i prije nego što je Carstvo odlučilo da se uspostavljaju novi uredi i definišu nove funkcije.³

Po ovom dokumentu zaključujemo da je Osman-paša tražio Ahmed-bega za funkciju savjetnika (čehaje). Međutim, odluka nije odobrena,

³ Zvanični podaci o bosanskom jeziku u bosanskim školama, po zvaničnom školskom planu i programu odobrenom od osmanskih ili lokalnih vlasti ili po zvaničnim školskim uredbama, i za vrijeme ali i prije tanzimatskih reformi, tj. i za vrijeme i prije uspostave Bosanskog vilajeta (odnosno, i prije Topal Osman-paše), dati su u Hodžić 2022 (up. Hodžić 2022: 117). Interesantno, u bosanskim školama je bosanski jezik i kod pravoslavaca i kod katolika i kod muslimana: “Ipak, do sredine devetnaestog stoljeća, što korespondira i s početkom uspostave Bosanskog vilajeta, zasigurno imamo potvrđene primjere službenog bosanskog jezika u našem školstvu, i kod muslimana i kod katolika i kod pravoslavaca (...) (Hodžić 2022: 120-121). Slično za vrijeme tanzimatskih reformi potvrđuju i Solak (2013, 2014) i Kalajdžija (2016).

to vidimo iz dokumenta, ali također i iz toga što se ime Ahmed-beg ne spominje u Salnamama Bosanskog vilajeta Osmanskog Carstva iz tog perioda, niti u periodu poslije. S obzirom na to da je Osmansko Carstvo samo godinu poslije toga zvanično izašlo iz Beograda, ne možemo precizno zaključiti šta je dalje bilo sa Ahmed-begom. Inače, za sami Beograd se još i mnogo ranije u kontekstu osmanske uprave navodi nominacija bosanski jezik (up. Kadrić i Kalajdžija 2019), kada Osman, sin Abdurrahmana Beograđanin, u djelu *Kitabun-nebat* (Knjiga o biljkama) „eksplicitno navodi ime bosanskoga jezika“ (Kadrić i Kalajdžija 2019: 320), u Beogradskom pašaluku (druga polovina XVIII stoljeća). Također, Kadrić i Kalajdžija (2019: 322) prenose da putopisac Evlija Čelebija u vezi s Beogradom također uz srpski spominje i bosanski jezički identitet. Što je posebno važno, iz našeg dokumenta se jasno vidi da službena pozicija savjetnika valije bosanskog i službeno traži dobro poznавање bosanskog jezika.

Istanbulski dokument

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT) je fond koji postoji u Osmanskom arhivu od samog osnivanja, a sadrži dopise koje je pisalo Ministarstvo unutrašnjih poslova drugim ministarstvima. U dotičnom dokumentu se radi o dopisu Velikom Veziru, koji u prilogu ima i odluku koja je stigla iz Uprave za štampariju.

Podaci o dokumentu:

Istanbul, Predsjedništvo Republike Turske, Predsjedništvo Državnih Arhiva, Osmanski Arhiv.

Fond Ministarstva Unutrašnjih poslova, katalog za dopise drugim ministarstvima.

Citiranje : BOA. DH.MKT. 1882 – 107

Datum : 4. juni 1893.

Transliteracija na latinicu:

Dâhiliye Mektûbi Kalemi müsveddâtına mahsus varakadır
Huzuri ali hazreti sadâretpenâhi Muhamed beye

Vukûât-ı siyâsiyye ve havâdis yevmiye ile mesa'il-i ilmiyye defineden bahis arapça ve türkçe ve boşnakça olmak üzere Dersaadet'te 'Lisan' nâmıyla bir gazete neşrine müsâade i'tasi hakkında Aydın Vilâyeti Baytarı sabıkı Bosnalı İbrahim Edhem imzasıyla verilen arzuhal üzerinde bilcümle matbüât idaresinden verilen müzakkere arzuhal ile me'an takdim kılanın mezkür gazetelerin mevcudi ihtiyacı mahalliye kafi olmak hasebiyle şimdilik bundan sarfü nazar etmiş mumâ ileyha tabliğ ve beyân kılınmış ise de bu gazete tesisiden maksadı Bosna'daki ahâlinin İslamiye'nin lisani madarزادların üzere âsar-ı dînyyeleri bulunmadığı ve bir tarafından ecnebi mezheb nâşirlerinin ilkâat ve ifsâdat-ı ile diyanet-i İslamiyyelerin inkiraz yüz tuttuğu cihetle diyanet İslamiyeti temkin ve te'yid ile hilafet mu'azzamayı İslamiyye'ye olan râbitayı maneviyyelerini takviye ve teşyiid eylemek azm diyanetkâr peseduğunu beyân ile kabul istidâni niyazda isrâr eyledikten icrayi icâbi menût-ı rey-i âli edüğü gösterilmiş olan şu hâl nazaran ya muameleyi nizâmiye icra ve yâhut kendüsüne cevap i'tasi olnumak üzere şerefsânih bu bâbta olvechle re' Âli sadâretpenâhilerine emrû ezbar buyrulmuş babında.

Prijevod dokumenta:

Bivši veterinar Ajdinskog vilajeta İbrahim Edhem iz Bosne je predao arzuhal za odobrenje štampanja časopisa pod nazivom "Lisan", koji će sadržavati tekstove o političkim prilikama, svakodnevnim dešavanjima i duboka vjerska pitanja na arapskom, turskom i bosanskom jeziku. Spomenuti zahtjev je poslat zajedno sa zahtjevom koji stiže preko Uprave za štampariju, a odgovor je da je trenutno dovoljan broj časopisa koji pokrivaju potrebu na lokalnom nivou, pa stoga ovaj zahtjev je sad zasad ostavljen po strani, i ovom odlukom je obaviješten dotični. Dotična osoba je u zahtjevu navela da je osnovni razlog osnivanja ovog časopisa to što narod islamske vjeroispovijesti u Bosni nema priliku da čitaju o vjeri na svom maternjem jeziku, a sa druge strane postoje

izdavači drugih religija koji svojim destruktivnim radom islamsku religiju žele da gurnu u propast. Shodno tome, islamska vjera se treba ojačati i podržati, a to je dužnost hilafeta da ojača i podrži i osnaži moralne poveznice kod muslimana. I ukoliko religiozne osobe ne poduzimaju potrebno po tom pitanju i dotična osoba je uporna u molbi da ga primimo, onda će se postupiti po Vašoj velikoj naredbi, ili će se postupiti po naredbi ili će se prepustiti Sultanu da on odluči po ovom pitanju šta se treba poduzeti. A zadnja riječ pripada Sultanu.

Kratka analiza dokumenta:

Ime Ibrahima Edhema iz Bosne uveliko je već poznato u historiografiji, naročito u vezi s bosanskim jezikom, konkretno po dvojezičnom tursko-bosanskom priručniku *Bosanski turski učitelj* (Istanbul, 1893.), odnosno po *Bosanskoj elifnici sa starom i novom jazijom* iz 1886. (up., Hodžić 2018: 149, ili detaljno o Berbićevoj gramatici kod Kadrić 2018). Kadrić (2018: 11) prenosi podatke od Hazima Šabanovića da je Berbić poslan u 1863. u Istanbul “da studira veterinarstvo, koje je vjerovatno, i završio, postao je veterinar” (prema: Šabanović 1973: 604, u: Kadrić 2018: 11), dok u našem dokumentu imamo izvor da je Berbić bio “bivši veterinar Ajdinskog vilajeta”, što znači da je jedno vrijeme živio i radio u jugozapadnoj Turskoj, na obali Egejskog mora, što je novi biografski podatak o Ibrahimu Edhemu Berbiću. Interesantno je po ovom dokumentu da je Berbićev zahtjev za izdavanje časopisa na arapskom, turskom i bosanskom jeziku u poklapanju s godinom izlaska Berbićeve dvojezične gramatike.

Dokument iz Mitrovice

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT) je fond koji sadrži prepisu Ministarstva obrazovanja sa drugim ministarstvima ili vilajetima, a dotični dokument je pisan Kosovskom vilajetu, a radi se o skici poslalog tajnog telegraфа.

Podaci o dokumentu:

Istanbul, Predsjedništvo Republike Turske, Predsjedništvo Državnih Arhiva, Osmanski Arhiv.

Fond Ministarstva obrazovanja, katalog za dopise drugim ministars-tvima.

Citiranje: BOA. MFMKT. 193 – 111

Datum: 22. januar 1894.

Transliteracija na latinicu:

Müsvedde hulasasi

Boşnak lisansına tercüme olunan ‘Mevlid-i Şerif’ risasenin bir vech tay tab’asında be’s olmadığına dair

Kosova Vilâyeti Maarif Müdürlüğüne

Mitroviçe Kazası kaymakam vekâletinde bulunan hafız Salih efendi tarafından boşnak lisansına tercüme olunup 4 Ağustos 1309 tarih ve 102 numerlü şükke-i gizli ırsâl olunan bosnakça Mevlid-i Şerif risâlesi ancak nefsine ve muâyeneye ledel havâle vir vech tay taba’asında ba’s olmadığını ifade ve alal-usul tanzim olunacak ruhsatnâmeye üç azişlük pol yapıtırlıktan sonra sâhibine i’tasi olunması sevkinde ifade mezkûr risale ve ruhsatnâme iade ve müsteban kılındı

10 kanuni sâni 1309

Prijevod dokumenta:

Ministru obrazovanja u Kosovskom vilajetu

Prijevod teksta mevluda od strane Bošnjaka Salih Efendije koji je zamjenik kajmakama kadije Mitrovice je stigao tajno, telegrafom, dana 4. augusta 1309. godine (1894. godine), pod brojem 102, na bosanskom jeziku. Nakon provjere i ispitivanja se utvrdilo da prijevod može proći i da su izrazi kao u originalu i da se sroči dozvola ruhstnama na koju će se zalijepiti akča na tri čoška i pošalje nazad. Dana 10 Kanuni Sani 1309 (1894. godine)

Kratka analiza dokumenta:

Poznati mevlud Saliha Gaševića kao *Jasni i uzvišeni mevlud na bosanskom jeziku* nastao za vrijeme Gaševićevog službovanja u Kolašinu, datiran na 1878. i 1879. godinu (up. Hodžić 2018: 143; Kadrić i Kalajdžija 2014: 77), ovdje se, pet-šest godina kasnije (1894.) nalazi u zahtjevu za štampu u Mitrovici (Kosovo), gdje se navodi da je Salih ef. Gašević zamjenik kajmakama kadije u Mitrovici. Tako je Gaševićev mevlud po drugi put proširio zvanične tragove o bosanskom jeziku izvan užeg prostora Bosne, sada na prostor Mitrovice. Naročito je važan podatak da je Gaševićev zahtjev odobren i da bi valjalo dodatno tragati za primjerkom njegovog mevluda iz 1894., podržanog iz fonda zvaničnog Ministarstva obrazovanja. No, značajno je napomenuti da je Mitrovica pripadala ranije Bosanskom viljetu i da je tim tragom u tamošnjim školama nakon tanzimatskih reformi 1867. godine 113 djece slušalo nastavu na bosanskom jeziku (up. Solak 2014: 66).

Pljevaljski dokument

Maarif Nezareti, Kaza ve Nahiye Maarif Encümenleri, Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF.IBT) je fond koji se bavi dopisima koji se tiču osmanskih obrazovnih ustanova u provincijskim vilajetima.

Podaci o dokumentu:

Istanbul, Predsjedništvo Republike Turske, Predsjedništvo Državnih Arhiva, Osmanski Arhiv.

Fond Ministarstva obrazovanja, katalog za osnovno obrazovanje.

Citiranje: BOA. MF.IBT. 60-30

Datum: 20. mart 1897.

Transliteracija na latinicu:

Mahsus müsvedde Hülasa.

Kosova Vilâyeti maarif müdiriyetin işbu tahrirâtında Taşlıca rüşdiye ibtida'yesine müddet-i tahsiliyesinin bir müddet daha dörder sene

olarak devamı hakkında maarif komisyonunun verilen mazbatanın leffen takdim kılındığı bilbeyan (icrayi icabi bildiribilür leffen gönülderildiği bile olunan mazbatada) mahalli mazküri ahâlisinin lisâni boşnakça bulunmuş hasebiyle müddet tahsiliyenin üç seneye tenzili halinde atfâli memleketin türkçeyi layıkıyla öğrenecekler şart matlûb olan istifade hâsil olacağı malhûz olunduğunda bir kaç sene daha müddet tahsiliyenin dört sene olmak üzere devamı münasib olan olvechle icrayi icabi cevaeben iş'arei menütrey' miliridir olbabata

8 Nisan 1313

Prijevod dokumenta:

Sažetak

Da obrazovanje u Taslidži, u ruždiji i ibtidaije školama, i dalje traje po četiri godine, pismeno je napisano i poslato od strane komisije za obrazovanje Kosovskom upravniku za obrazovanje. Razlog je što je u spomenutom mjestu jezik naroda bosanski i da zbog toga, ako se period obrazovanja smanji na tri godine, djeca našeg Carstva neće imati priliku da bolje usvoje turski jezik, a samim tim ni priliku da bolje usvoje korisne stvari koje su predviđene nastavom u našim mektebima. Smatra se odgovarajućim i odobreno je da četverogodišnjo obrazovanje traje još jedan period.

Kratka analiza dokumenta:

Pored Sibjan mekteba/škola, nakon 1870. godine u Osmanskom Carstvu su osnovane *İbtidaiye* osnove škole,⁴ dok su sibjan mektebi/škole i dalje radile po starom planu i programu, za *İbtidaiye* škole je uvršten novi savremeni plan i program. (Kodaman, 1999: 63-64). Što se tiče kadiluka Tašlidže/Pljevalja u okviru Novopazarskog sandžaka, na osnovu *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, nalazimo prvi spomen ruždije 1869. godine kada je otvorena, a u Bosanskom vilajetu te godine po red već osnovanih ruždija u Sarajevu, Travniku, Bihaću, Banjoj Luci,

⁴ Inače, već je "od 1857. godine zvanično odobreno otvaranje osnovnih škola za sve konfesije u Bosni" (Solak 2014: 63).

Novom Pazaru, Mostaru i Tuzli, imamo u evidenciji nove škole u Livnu, Pruscu, Glamoču, Prijepolju, Pljevljima i Trebinju (Issa 2021: 32). Iako je Pljevaljska škola o kojoj je ovdje riječ, administracijski vezana za Kosovski vilajet, za jezik učenika se navodi bosanski jezik, što je posebno značajno uzmemu li u obzir i naročitu vezanost tog podneblja za Bosnu u više (i ranijih i kasnijih) historijskih prilika.

Zaključak

U radu smo donijeli transliteraciju s arebice na latinicu (osmanski jezik) i prijevod s osmanskog na bosanski jezik pet odabralih dokumenata iz Osmanskog istanbulskog arhiva. Dokumenti govore o bosanskom jeziku izvan Bosne u XIX stoljeću. Svi predočeni su dokumenti vezani za službenu korespondenciju vladinih tijela. Dati su osnovni podaci o dokumentima i ukratko je analiziran njihov sadržaj. Uz precizne podatke za citiranje (službene arhivske oznake dokumenata) dati su i pojedinačni datumi za svaki dokument. U sadržajnom smislu, naročito je važno da se na osnovu analiziranih dokumenata može utvrditi da se konkretno ime bosanskog jezika nalazi u službenoj korespondenciji prema zvaničnim ministarstvima obrazovanja, ili prema zvaničnoj vladinoj upravi za izdavaštvo (štampariju) u kontekstu štampanja vjerske, književne ili novinske literature. Iz dokumenata se vidi i to da su zvanični ministri obrazovanja, zatim zvanični pomoćnici valije ili kadije, zvanični članovi gradskog vijeća, te urednici časopisa ili autori vjerskih knjiga, operirali s pojmom bosanski jezik. U nekoliko navrata se ime bosanskog jezika veže za pitanje uređenja službenog školstva ili pravo na obrazovanje na vlastitom jeziku. Visoka Porta također u službenoj korespondenciji koristi termin bosanski jezik. Analizirani dokumenti su nam naročito važni za pitanje službene brige o bosanskom jeziku u vrijeme osmanske uprave Bosnom ali i nakon dolaska austrougarskih vlasti u Bosnu, kada se u bosanskom okruženju (npr. u Kosovskom vilajetu) zadržala osmanska vlast i zvanično i bosanski jezik. Dokumenti potvrđuju ono što je već poznato ranije za vrijeme službenog odnosa Bosanskog vilajeta prema bosanskom jeziku, a to je zvanično pozitivan odnos osmanskih vlasti prema bosanskom jeziku u tadašnjem

društvu. Kuriozitet je da se ovdje, kroz predočene dokumente, nominačija bosanski jezik veže za današnji prostor Srbije (Beograd), Kosova (Mitrovica), Crne Gore (Pljevlja), Makedonije (Kumanovo) i Istambula (Turska), tj. za skoro cijeli prostor istočno od Bosne do Turske, a na kojemu su Osmanlije tada imale vlast.

Izvori:

Neobjavljeni izvori:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
BOA.YA. HUS. 275-28
- BOA.YA. HUS. 275-28
- BOA. A.MKT. MHM. 209-18
- BOA. DH.MKT. 1882 – 107
- BOA. MF.IBT. 60-30

Literatura:

Emgili, Fahriye (2012): *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878–1934*, Kültür Sanat Yayınları, Nisan: İstanbul

Hodžić, Jasmin (2018): *Bosanski jezik: Statusna pitanja bosanskog jezika kroz historiju i historija nauke o bosanskom jeziku*, Sarajevo: Simurg media i Internacionalni univerzitet u Sarajevu

Hodžić, Jasmin (2022): “Bosanski jezik i školstvo u Bosanskom vilajetu – sociolingvistički pristup”, u: Husić, Aladin (ur) (2022): *Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća (IV)*, Zbornik radova s istoimene naučne konferencije održane na Orijentalnom institutu u Sarajevu od 11. do 14. oktobra 2021., Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, str. 98–126.

Issa, Fatma (2021): *Tanzimat Döneminde Osmanlı Bosna'sında Rüşdiye Mektepleri (1851–1878)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, URL: <https://hdl.handle.net/11352/3298> (Pristup: 1. 10. 2022.)

Kadrić, Adnan (2018): *Kontrastivna metoda u opisu bosanskog i turskog jezika u Bosni u 19. stoljeću: Bilingvalna gramatika Bosanski turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut i Institut za jezik, Sarajevo

Kadrić, Adnan; Kalajdžija, Alen (2019): "Prilog proučavanju bosanske fitonimije u djelu Kitabu-n-nebat jednog beogradskog dragomana iz 18. stoljeća", u: Jahić, Ervin (ur.) (2019): *Bosanski jezik u vremenu*, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog simpozija (Zagreb, 21–23. 4. 2017.), Zagreb

Kadrić, Adnan; Kalajdžija, Alen (2014): "O jezičkim osobitostima prijevodne alhamijado literature u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva druge polovine 19. stoljeća", Književni jezik, br. 25/1–2, Institut za jezik, Sarajevo

Kalajdžija, Alen (2016): "Počeci službene upotrebe bosanskoga jezika", Književni jezik, 27/1-2, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, str. 33-55.

Kodaman (1999): *Bayram: Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Lila, Amina (2021): *Osmانlı Bosna'sında İngiltere'nin Konsolosluk Faaliyetleri (1857–1878)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, URL: <http://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/3840> (Pristup: 1. 10. 2022.)

Solak, Edina (2014): *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Posebna izdanja, knj. 20. Sarajevo

Solak, Edina (2013): *Naziv jezika u salnamama: Sistemska reforma obrazovnog sistema i službena nominacija jezika u Bosni*, Književni jezik, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, str. 25-39.

Šabanović, Hazim (1973): *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo

Five documents from the Ottoman archive in Istanbul on the Bosnian language outside Bosnia in the 19th century

Abstract: Due to its colossal capacity and significant historical value, the Ottoman Archive in Istanbul is one of the greatest legacies of the Ottoman Empire to the modern Republic of Turkey. Its importance is not only crucial for the research and study of Turkish national history, but also for the history of countries that were part of the Ottoman Empire for a certain period.

Since it is a state archive, its records mainly refer to the bureaucratic mechanism and contain basic information on all individuals within the state structure, including sultans, the grand vizirs and ordinary scribes respectfully, depending on their role in solving current issues.

Thanks to the rich descriptive character of the documents, it is easy to find out details about the nature of socio-cultural events. The same goes for the topic of the Bosnian language, which is mentioned, directly and indirectly, in numerous letters written and addressed to various ministries, government and private individuals. Many documents bear witness to the usage of the Bosnian language in Bosnia and Herzegovina, yet this paper is thematically limited to those recorded in various places outside the borders of Bosnia and Herzegovina in the 19th century. This work includes documents from Belgrade (Serbia), Kumanovo (North Macedonia), Taslidža/Pljevlja (Montenegro), Mitrovica (Kosovo) and Istanbul (Turkey), historically known as the municipalities in the Vilayat of Bosnia, Istanbul and Kosovo, as well as The Principality of Serbia.

Key words: Ottoman Archive, Bosnian language, Belgrade, Kumanovo, Pljevlja, Mitrovica, Istanbul

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).